

LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ'NDE NUSSBAUM'UN YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI AÇISINDAN LEYLÂ'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF LEYLÂ IN *LEYLÂ VE MECNÛN* IN LIGHT OF NUSSBAUM'S *CAPABILITIES APPROACH*

Kadriye HAYIR*

Öz

İnsanlık tarihi boyunca insanın insanca yaşaması, insanlık onuru ve eşit bir hayata sahip olması felsefeciler arasındaki önemli konulardan biri olmuştur. Aristoteles ile başlayan bu düşünceler Stoacılar ile devam etmiş, çağdaş felsefecilerden Martha C. Nussbaum'un *Yapabilirlik Yaklaşımı* ile daha da geliştirilerek tanımlı bir hâle gelmiştir. İnsanın yapabilir olduğu şeylerin belirlenmesi ve insanlara buna göre daha eşit bir hayat düzeni oluşturulması bu yaklaşımın en önemli temelidir. Özellikle insan onuruna uygun ve eşit bir hayat sürmekten uzak olan kadınlar Martha C. Nussbaum'un çalışma alanlarına girmektedir. Türk edebiyatının en önemli eserlerinden olan *Leylâ ve Mecnûn* mesnevileri tüm dünyada bilinen bir eser olup bir kadın ile erkeğin ayrılıkla sonuçlanan aşkını anlatmaktadır. Yalnızca bir aşkı anlatmakla kalmayan bu hikâye, ana kahramanlarından olan Leylâ'nın hayatını da bize aktarması yönüyle kıymetlidir. Bu çalışmada Leylâ'dan hareketle yüzyıllardan beri kadınların yaşadıkları eşitsizlikleri, değersizlikleri, yok sayılmayı ve adaletsizlikleri Nussbaum'un da yaklaşımı ile ortaya koymak amaçlanmıştır. Leylâ'dan hareketle insanlık tarihinde irade koyma ve seçme hakkından uzak tutulan kadınların hâli, edebiyat ve felsefe çalışmalarının ortaklığında ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Martha C. Nussbaum, *Leylâ ve Mecnûn*, Yapabilirlikler Yaklaşımı, kadın

Abstract

Throughout the history of humanity, the concepts of human dignity and equality have been significant topics of discussion among philosophers. These ideas trace their origins back to Aristotle and have evolved through the Stoics, culminating in the contemporary philosopher Martha C. Nussbaum's "Capabilities Approach." This approach primarily focuses on determining what individuals are capable of and aims to establish a more equitable societal framework based on these capabilities. Notably, women, who have often been denied a life that aligns with human dignity and equality, fall within the purview of Martha C. Nussbaum's work.

One of the most renowned works in Turkish literature, the masnavi of Leylâ and Mecnûn, is globally recognized for its portrayal of the love story between a woman and a man that ultimately leads to separation. However, this narrative goes beyond depicting a mere love story; it holds value in its depiction of the

* Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kadriye.alkan@adu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-3526-0625

life of one of the main protagonists, Leylâ. This study seeks to uncover the longstanding inequalities, marginalization, ignorance and injustices experienced by women over centuries, utilizing Nussbaum's approach, with a focus on the character of Leylâ. Drawing from literature and philosophy, this analysis aims to shed light on the state of women who were historically deprived of the right to make decisions and choices, using Leylâ as a representative case study.

Keywords: Fuzûli, Martha C. Nussbaum, *Leylâ and Mecnûn*, Capabilities Approach, woman

Martha C. Nussbaum ve Yapabilirlik Yaklaşımı

Martha C. Nussbaum, yakın dönemimizin en etkili düşünürlerinden biridir. Psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi, hukuk, felsefe, edebiyat gibi alanları içeren kapsamlı bir program geliştirerek dünyadaki adaletsizlikler ve eşitsizlikler için çalışmış ve kendi yaklaşımını oluşturarak bunlarla mücadele etmiştir.¹ 6 Mayıs 1947'de ABD'de dünyaya gelen Martha Craven Nussbaum, Chicago Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe profesörüdür. Dünyada yaşanan adaletsizlik ve eşitsizlik için mücadele eden Nussbaum, bu konuyu çözümlenme de bütün disiplinlerin bir arada çalışmasını önerse de Sokratik düşünceden dolayı felsefeyi merkeze almıştır.² Nussbaum'un bu düşüncelerinin temeli Amartya Sen'in başlatmış olduğu ekonomik bir kalkınma değil insanî gelişmişlik odaklı felsefi yaklaşımıdır.³

Yapabilirlik Yaklaşımı ya da *Olanaklar Yaklaşımı* olarak günümüze çevirisi yapılan bu yaklaşımın tarihini Nussbaum, çok eskiye dayandırır. Bu yaklaşım çağdaş olmakla birlikte tarih boyunca birçok farklı kültürde insanların yaşadıkları hayattan memnuniyetsizliklerini ve sorgulamalarını görmek mümkün olmuştur.⁴ Nussbaum'un etkileyen Sen'in görüşlerinin oluşmasında Tagore ve Gandhi'nin kadınların özgürlüklerine dair görüşleri etkili olmuştur.⁵ Batılı ilk kaynak, eleştirel düşüncenin önemini vurgulayan Sokrates olmakla birlikte en önemli kaynak, kendi eserinde insanların daha verimli bir hayat yaşamaları için uygulanacak politikaları yazdığını söyleyen, Aristo'dur. Aristo'ya göre ahlaklı ve doğru bir toplum için zenginlik hedef olamaz. Maddî servet sadece bir araçtır. Miktarla bağlı olarak önerilen politik hedefleri doğru bulmamaktadır.⁶

Aristo'dan sonra Yapabilirlik Yaklaşımı'na temel olan görüşler Stoacılara aittir. Stoacılar her insanın insan olmaktan kaynaklı bir onuru olduğunu ve saygı görmeye layık olduğunu

1 Aydın Furkan Kaynak, "Martha C. Nussbaum'un Duygu Teorisinden Hareketle Yargılamada Empati ve Sempati Kavramlarının Rolü", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (2021) s. 166.

2 Ebru Güven, *Martha C. Nussbaum'un Olanaklar Yaklaşımı ve Cinsiyet Üzerine*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018, s. 3.

3 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları İstanbul 2018, s. 34.

4 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 141.

5 *Age*, s. 142.

6 *Age*, s. 144.

söylemişlerdir. Stoacılar hukukun dışında “doğal hukuk” anlayışını benimsemişlerdir. Doğal hukuk, insana duyulması gereken saygının kanunların ötesinde olduğunu savunur.⁷

Stoacıların *Yapabilirlik Yaklaşımı*'na en büyük katkıları insan onurunu öncelemeleri ve bu onurun sınırsız ve eşit değerde olması fikirleridir. Stoacılar, insan onurunun başkasının keyfine bırakılmaması gerektiğini savunurlar⁸.

Yapabilirlik Yaklaşımı ile insan hakları hareketi birbiriyile ilintilidir.⁹ Yapabilirlik Yaklaşımı, insan hakları yaklaşımının bir türüdür. İnsanca yaşama hakkının korunması ve desteklenmesinin yanı sıra hayvanları da buna dahil etmesi bakımından Yapabilirlik Yaklaşımı daha geniş denilebilir.¹⁰

Nussbaum'dan önce Yapabilirlik Yaklaşımı'nın temellerini atan isim Amartya Sen'dir. Türkçeye *Özgürlükle Kalkınma* adıyla çevrilen eserinde insanların eşit ve insanca yaşamaları için tek kriterin maddi imkanlar olmadığını belirtir. Yapabilirlikler için para ve servet önemsizdir demek yanlış olur fakat tek başına yeterli değildir. Birbirini besleyen bu iki etmen bütünleşmelidir.¹¹ Amartya Sen'e göre kadının eğitim görmesi çok önemlidir. Etkinliği artan kadın daha bilinçli hâle gelir ve becerileri artar. Aile içi kararlarda söz sahibi olan kadın çocuğun gelişmesinin de en önemli temelidir.¹²

Nussbaum'un yaklaşımını anlayabilmek için onun hayatı nasıl kavradığını anlayabilmek gerekir. Ona göre insan hiçbir şeyin yüklemi değildir. İnsan varlığın özü olan öznedir. İnsan, insan olmak bakımından saygıyı her zaman hak eder. Bunu koruyacak ve yaşatacak olan da sosyal ve hukuk kurumlarıdır. Onun bu düşünceleri tek bir geleneğe, tek bir döneme ya da zamana ve mekâna bağlı değildir.¹³

Amartya Sen ve Nussbaum'un çalışmalarındaki ortak temel konu cinsiyetler arası eşitsizliklerdir. Dünyanın her yerinde kadınların saygınlıkları göz ardı edilmiş hatta insanlıkları sorgulanmış bazen de inkâr edilmiştir. Saygı ve özgürlük gibi kavramlar neredeyse kadınlarla hiçbir zaman araya gelmemiştir. İş, bedensel güvenlik, beslenme, sağlık, eğitim gibi temel insani nitelikler kadınlar için yok sayılmıştır. İnsan olma ve kadın arasında büyük uçurumlar oluşturulmuştur.¹⁴

Nussbaum'un ardından bu yaklaşıma katkı yapan felsefeciler olmuştur. Robeyns, Nussbaum'un temel yapabilirliklerine yenilerini eklemiştir. Eleştiriler ve değerlendirmelerle

7 *Age.*, s. 147.

8 *Age.*, s. 148.

9 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 79.

10 *Age.*, s. 120.

11 Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları 2004 İstanbul, s. 36.

12 *Age.*, s. 263-266.

13 Hatice Nur Erkızan, “Nussbaum'da Cinsiyet ve Sosyal Adalet Üzerine”, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, Sentez Yayıncılık, 2012, s. 129-130.

14 *Age.*, s. 130.

birlikte daha da gelişerek devam eden bu felsefi yaklaşım, kadınların yaşadıkları cinsiyet eşitsizliğini ortaya koyması ve çözüm üretmesi bakımından kıymetlidir.¹⁵

Yapabilirlikler Nedir?

Nussbaum'a göre temel on merkezi yapabilirlik belirlenmiştir. En azından asgari bir eşik olarak bu on madde hayata geçirilmelidir. Bu on madde hepsi ayrı ayrı biri diğerinden üstün görülemez şekilde önemlidir Her biri ayrı bir kalemdir ve her biri ayrı ayrı karşılanmalı ve güvence altına alınmalıdır. Bu maddelerin çoğu yerine getirilmiş olsa bile bir maddenin eksikliği bile insanların devlete karşı hak iddia edebilmesine imkân tanımaktadır. İşte bu merkezi on yapabilirlik şunlardır:

- 1. Yaşam:** İnsanın ömrünün sonuna kadar yaşayabilme imkânı ve kısıtlanmadan ömrünü geçirebilmesidir.
- 2. Beden Sağlığı:** Üreme sağlığı da dahil olmak üzere kişinin yeterli beslenme imkânına sahip olarak sağlıklı yaşamasıdır.
- 3. Bedensel Bütünlük:** İnsanın her türlü saldırıya karşı güvende olması, bir yerden başka bir yere güvenle ulaşabilmesi ve cinsel tatmin ile üreme konusunda seçim hakkına sahip olmasıdır.
- 4. Duyular, Hayal Gücü ve Düşünce:** İnsanın kendine yakışır bir biçimde hayal kurabilmesi, karar verebilmesi ve aklını kullanabilmesidir. İnsanın başta okuryazarlık olmak üzere fen bilimleri ve matematik gibi temel alanlar başta olmak üzere eğitim alma hakkına sahip olabilmesi ve hayal gücünü, düşüncelerini kullanarak kendine uygun bir hayat kurabilmesi ya da üretebilmesidir. İfade özgürlüğünün olmasıdır. Dinî ibadetlerini istediği gibi yaşama özgürlüğüne sahip olabilmelidir.
- 5. Duyular:** İnsanın kendi dışındaki şeylere ve insanlara duygu besleyebilmesi, kendisini sevenlere karşılık verebilmesi, yokluklarında yas tutabilme hakkının olmasıdır. Duyusal gelişimlerinin korku ve kaygılarla heba etmemesidir.
- 6. Pratik Akıl:** İnsanın iyi olanı ve kendi için iyi olacak olanı kavrayabilmesi ve onu seçebilmesidir.
- 7. Bağlanma:** İnsanın başkalarıyla birlikte yaşayabilmesi, başka insanlara olan ilgisini belirtebilmesi ya da başkalarının içinde buldukları bu durumu anlayabilmesidir. Herkesin dil, din, ırk, cinsiyet ve kast fark etmeksizin eşit ve onurlu bir hayat sürmesinin toplumsal temellerden olmasıdır.
- 8. Öteki Türler:** İnsanın hayvanlar, bitkiler ve doğayla yaşayabilmesi, onları koruyabilmesi hakkıdır.
- 9. Oyun:** İnsanın gülüp oynayabilmesi, eğlendirici faaliyetlerde bulunabilmesidir.

15 Çağıl Öngen Köse, *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 36-37.

10. Kişinin Çevresine Yönelik Denetimi:

A. Siyasi: İnsanın yaşamının bir parçası olan siyasi seçimlere katılabilmesi, seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmesidir

B. Maddi: İnsanın mülk edinebilme, herkesle eşit mülkiyet haklarına sahip olabilme ve yine miras hakkından eşit faydalanabilme hakkıdır. İş hayatında insana yaraşan bir ortamda çalışabilmesi ve söz sahibi olabilmesidir.¹⁶

Nussbaum için bu on madde çok önemli ve eşit değerdedir. Bu maddelerden herhangi birine önemsiz demek yanlış olur. Örneğin *oyun* maddesi hem işte hem de evde çalışan yani iki mesaili bir kadın için çok önemlidir. Böyle bir kadının eğlenmesi, güzel vakit geçirmesi iyi, yaşamaya değer bir hayatın temelidir.

Yine Nussbaum bu on maddenin evrensel olduğunu savunur. Kültürel rölativizmi¹⁷ kabul etmez. Kendisi nesnel ve objektif normlar ile başka kültürlerde meydana gelebilecek cinsiyetçi, ırkçı ve haksız uygulamalara karşı çıkılabileceğini savunur.¹⁸

Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi

Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında sıklıkla ele alınmış aşk hikayelerinden olan *Leylâ ve Mecnûn* hikayesinin temeli Araplara dayanmaktadır. Gerçek adı Kays olan Mecnûn, Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybederek bu lakabı alır.¹⁹ Bir Arap hikayesi olmasına rağmen en büyük eserlerini Türk ve Fars edebiyatında gördüğümüz *Leylâ ve Mecnûn*'un en güzel ve muhteşem eseri Fuzûlî'nin kaleminden çıkmıştır.²⁰

Leylâ ve Mecnûn'un hikayesi gerek mazmun olarak kullanılması gerekse müstakil hikayesi ile en çok Türk edebiyatında ilgi görmüştür. Türk edebiyatında *Leylâ ve Mecnûn*'dan bahseden ilk isim Gülşehrî'dir. Mantiku't-Tayr adlı mesnevisinde kısa bir bölümü bu hikâyeye ayırmıştır. Türk edebiyatında müstakil *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesini yazan ilk şair Edirneli Şâhidî'dir. Bu eserden sonra hamse sahibi Ali Şîr Nevâî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı eseri gelir. Genel olarak kabul edilen görüş Türk edebiyatının en güzel *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi Fuzûlî'ye aittir. Anadolu ve başka Türk yurtları olmak üzere her yerde sevilerek okunmuş ve kendisinden sonraki pek çok mesneviye ilham kaynağı olmuştur.²¹ Bu yüzden bizim bu çalışmada da kaynak metnimiz Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı eseridir.

16 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 33-51.

17 Görecelik: Kişiden kişiye değişmeyen nesnel bir hakikat, herkes için geçerli olan mutlak doğrular bulunmadığını hakikatin ya da doğruların bireylere ve çağlara ve toplumdaki topluma değişmeyen birtakım doğrular, evrensel hakikatler bulunduğunu reddeden tavrı. Bk. Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

18 Umut Dağ, Martha, *Nussbaum'un Adalet Anlayışı: Yapabilirlik Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2021 s. 67-68.

19 İsmail Durmuş, "Leylâ vü Mecnûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, (2003), s. 159.

20 Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnun*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 14.

21 İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, (2003), s. 161.

Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u adlı eserinin olay örgüsü kısaca şöyledir: Kays ve Leylâ okulda tanışıp birbirlerine âşık olurlar. Bu aşkın etrafta duyulmaya başlamasıyla birlikte annesi Leylâ'yı okuldan alır. Kays onun yokluğunda çılgına döner ve ona Mecnûn (deli, çılgın) demeye başlarlar. Bir gün Mecnûn ile Leylâ yolda karşılaşır. Mecnûn ona bu çılgın âşıklık hâlini anlatır. Kendinden geçerek bayılır. Onların bu hâlini görenler Mecnûn'un babasını çağırırlar. Oğlunu o hâlde gören babası çok üzülür ve anne baba bir araya gelerek oğullarına öğüt verirler. Babası oğlunun mutluluğu için Mecnûn'a Leylâ'yı ister. Fakat Leylâ'nın babası kızını delirdiği için Mecnûn'a vermek istemez. Babası Mecnûn'u iyileşsin diye Kâbe'ye götürür. Mecnûn burada daha çok âşık olmak için dua edince babası ümidini keser. Mecnûn çöllerde yaşamaya başlar, kuşlar ve hayvanlar onun dostu olur. Bu arada İbn-i Selâm isimli bir zât Leylâ'ya âşık olur ve onu kendine ister. Bu sırada Nevfel, Mecnûn ile tanışır ve onun aşkı için Leylâ'nın kabilesine savaş açar. İbn-i Selâm, Leylâ ile evlenir. Onu kendinden uzak tutabilmek için bir cinin ona musallat olduğunu söyler. Bu sırada Zeyd isimli birisi Mecnûn'u görür, ona acır ve iki âşığın mektupları taşımaya başlar. Babası Mecnûn'un bu hâline daha fazla dayanamaz, çölde onu bulur. Onu geri evine döndürmek için çok dil dökse de başaramaz. Orada vefat eder. İbn-i Selâm ölür, Leylâ kurtulur. Leylâ, Mecnûn'u aramak için çöle gider. Mecnûn'u görüp tanıır fakat Mecnûn, Leylâ'yı tanımaz. Leylâ bu hâli görünce onun artık kâmil bir insan olduğunu anlar. Leylâ'ya ölüm vakti yaklaşır, annesine içinde yıllarca sakladığı aşkını itiraf eder ve ölür. Leylâ'nın öldüğünü duyan Mecnûn bu acıya dayanamaz, ölür. Nevfel onları rüyasında kavuşmuş olarak görür.²²

Yapabilirlik Yaklaşımı Açısından Leylâ

Nussbaum'un *Yapabilirlik Yaklaşımı*'na göre insan her ne olursa olsun eşittir. Kadın-erkek, zengin-fakir, köylü-şehirli fark etmez. İnsan olduğu için insan, onuruna uygun bir hayatı hak eder. Dünyanın her yerinde kadınların saygınlıkları göz ardı edilmiştir. Hatta insanlıklarının bile sorgulandığı dönemler olmuştur. Saygı ve özgürlük kavramları kadınlarla neredeyse hiçbir araya gelmediği dönemler olmuştur.²³

Çağlar boyunca devam eden asılsız ve yalan inançların başında kadının akılsız olduğu inancı gelir. Bu inançla temellenen kölelik hem doğuda hem batıda kendine bir meşrutiyet oluşturmuştur.²⁴ Aklın üstünlüğünün öncelenmesi aynı zamanda erkek egemenliğinin başlangıcını oluşturmuştur. Akılsız olarak görülen kadın aynı zamanda duygusal olarak nitelenmiş aklın karşısında yer almış. Akıl dışı olarak işlevsiz bırakılmıştır.²⁵

22 Bu çalışmada örnek verilen beyitler ve çeviriler aşağıdaki kaynaktan alınmıştır: Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

23 Hatice Nur Erkızan, "Nussbaum'da Cinsiyet ve Sosyal Adalet Üzerine", s. 130.

24 Hatice Nur Erkızan, "Doğal Kölelik, Kadın ve Özne Olma", *Aristoteles Yazıları*, Sentez Yayınları, Bursa 2012, s. 24

25 *Age.*, s. 25.

Günümüzde de durum çok farklı değildir. Güç nazik bir şekilde baskılarına devam eder. Kimi baskılıyor ve eziyorsa bunu onun iyiliği için yaptığını iddia eder. Kadınlar için bir şey yasaklansa ya onların buna yetkinlikleri olmadığı ya da bu yasağın onlar için iyi olduğu söylenir.²⁶ Günümüz çalışmalarında²⁷ da bizim bu çalışmamızda da kadınların yaşadıkları eşitsizlikler açıkça görünmektedir.

Bilen olmak belirlemeyi getirir. Kadının bilmesi ve epistemik bir özne olması yani bir şeyi kendi belirlemesi istenmemiştir. Kamusal alandan, eğitimden kadının koparılmasının nedeni budur.²⁸ Erkızan'ın bahsettiği *doğal kölelik* kavramının içinde yer alan önemli hususlardan birisi kişinin kendi yaşamını yönetebilmesidir. Bu da özgür olmayı gerektirir. Kişinin özne olabilmesi için bağımlılıklardan kurtulması gerekir.²⁹

Toplumsal Cinsiyet ile cinsiyet farklı şeylerdir. Cinsiyet doğuştan gelir ve doğaldır. Toplumsal cinsiyet ise toplumun ve tarihsel pratiklerin oluşturduğu bir kurgudur. Kurgu olmasına rağmen zamanla insanlara doğalmış gibi gelir.³⁰ Kadınların yaşadıkları bu süreç onları arzulama ve beklenti konusunda da etkilemektedir. Yaşadıklarını doğal bir hâl olarak gören kadın/insan olasılık olarak göremediği şeyi arzulamakta zorlanır. Kadınlara yüzyıllardır baskı yapılmaktadır ve onlar daha fazlasını istemeye, yaşamaya haklarının olmadığına inandırılmışlardır.³¹ Kadınları erkekler karşısında ikinci plana düşüren bu toplumsal cinsiyet algılarına karşı Nussbaum çözüm üretmeye çalışmıştır. Nussbaum'un *Yapabilirlik Yaklaşımı* sonuç ve çözüm odaklı bir adalet yaklaşımıdır.³²

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süre de Klasik Türk edebiyatının içinde kadınlar neredeyse hiç yok gibidir. Var olan çok az şairinde erkeklerin ayıplamalarından kaçınmak için erkek gibi şiir yazdıkları tespit edilmiştir. Onların şiirleri diğerlerinininkine o kadar çok benzer ki bir kadına ait iz görmek neredeyse imkansızdır.³³

Klasik Türk edebiyatının en sevilen aşk mesnevilerinden olan *Leylâ ve Mecnûn*'un başkahramanlarından olan Leylâ, çok sevilip okunan bu mesnevinin önemli bir figürüdür. O günkü toplumun kadınına da temsil eden Leylâ, yaşadıklarıyla bizim için önemli bir inceleme konusu olmuştur. Nussbaum'un *Yapabilirlik Yaklaşımı* 'na göre insanın sadece insan olduğu için hak etmiş olduğu saygı için kendi yaşamını kendi iradesiyle var edebilmesi gerekir. Fakat baş karakterimiz Leylâ iradesi elinden alınmış bir kadındır. Kendi hayatı ile ilgili karar veremez.

26 Stuart John Mill, *Kadınların Özgürleşmesi*, çev. Damla B. Aksel Pinhan Yayınları, 2019 s. 72.

27 Detaylı bilgi için bk. Sinem Yıldırımalp, Akın Özdemir, "Yapabilirlikten Yoksunluk Bakımından Türkiye'de Kadın Yoksulluğu", *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, II/2/4 (2013).

28 Hatice Nur Erkızan, "Doğal Kölelik, Kadın ve Özne Olma", s. 26.

29 *Age.*, s. 31.

30 Serpil Durğun, *Rawls ve Okin Üzerinden Aile Kurumunu Yeniden Düşünmek*, Çizgi Yayınevi, Konya 2019. s. 23

31 Martha Nussbaum, Amartya Sen, *The Quality of Life*, Clarendon Press, 1993. s. 5-6.

32 Umut Dağ, Martha, *Nussbaum'un Adalet Anlayışı: Yapabilirlik Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme*, s.109.

33 Ülkü Çetinkaya, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol III/4 (Summer 2008), s. 283.

Nussbaum'un daha önce de bahsettiğimiz on maddelik temel yapabilirliklerinin neredeyse hiçbiri Leylâ için gerçekleştirilmemiştir. Başta kısıtlanmış bir yaşam olmak üzere eğitim, duygu, duyu, bağlanma, oyun ve çevreye yönelik denetim gibi temel yapabilirliklerinin hepsi Leylâ'nın hayatında eksiktir. Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında Leylâ'nın hayatında eksik olan yapabilirlikleri Mecnûn'la da kıyaslanarak tespit edilecektir.

Leylâ ile Mecnûn aşkının ilk cezası Leylâ'ya kesilir. Okulda birbirini görüp âşık olan gençlerin haberini alan Leylâ'nın annesi hemen onu babası ile tehdit ederek onu okuldan alır. Eğitim *Yapabilirlik Yaklaşımı*'nın merkezidir. Eğitim kadının söz hakkına sahip olmasını sağlar. Söz sahibi olan kadın, kendi hayatı hakkında irade gösterebilir, ev içindeki dengeleri değiştirebilir, pazarlık yapabilir ve hatta işler kötü gittiğinde orayı terk edebilir.³⁴

N'eylersen eger atan eşitse

Kahr ile sana siyâset etse (669)

(Eğer baban işitir ve seni kızgınlıkla cezalandırırsa ne yaparsın?)

Mîn-ba'd gel eyle terk-i mekteb

Bil mektebünü hemîn ced ü eb (670)

(Gel, bundan böyle artık mektebi bırak da atanı babanı mektebin bil!)

Etme kalem ile meşkten yâd

Sûzen dut ü nakş eyle bünyâd (671)

(Artık kalemler meşkten söz etme; iğne tut ve nakış yap!)

Görüldüğü gibi aşk gibi en temel duygulardan birini yaşadığı için Leylâ, Mecnûn'un aksine eğitimden mahrum edilir. Annesi de bir kadın olarak Leylâ'dan farklı değildir. Babasından korkar ve kızını da onunla korkutur. Leylâ bu korku karşısında duygularını inkâr eder. *Yapabilirlik Yaklaşımı*'nın yine temel on maddesinden olan duygular, Leylâ tarafından gerçekleştirilememiştir:

Ammâ ne desün ne çâre kılsun

Tedbîr ne olduğın ne bilsün (680)

(Ama ne desin ne çareye başvursun; tedbirin ne olduğunu nereden bilsin?)

Naçâr dutup tarîk-i inkâr

Âsâr-ı tecâhül etdi izhâr (681)

(Çaresiz, inkâr yolunu tutup hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davrandı.)

Aşkun kılmazdı kimse yâdın

Ha senden eşitdüm imdi adın (687)

(Kimse bana aşktan bahsetmedi; işte şimdi senden işittim adını!)

34 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 170.

Leylâ, okuldan ayrılmayı korkudan dolayı kabul eder fakat bu durum onu çok mutsuz eder. *Yapabilirlik Yaklaşımı*'nın 6. maddesi olan *Pratik Akıl* yani kendi iyiliğin için olanı anlayabilme ve seçebilme Leylâ'nın bütün hayatında geçerli olmamıştır:

Leyli hem oturdu evde nâ-çâr
Döndü sadefine dürr-i şeh-vâr (703)

(Leylâ da çaresiz, evde oturdu... (Sanki) kıymetli inci sadefine geri dönmüştü...)

Gamdan tebeh oldı rûzgârı
Nevmîd dil-i ümîd-vârı (706)

(Kederden, dünyası yıkıldı; ümit dolu gönlü umutsuzlaştı.)

Leylâ'nın yaşadığı eşitsizlikleri ve haksızlıkları anlamak için yaşıtı olan fakat sırf erkek olduğu için bu durumları yaşamayan Mecnûn'un hayatına da bakmak lazım. Mecnûn'un da adı bu aşk ile anılmıştır fakat o okuldan alınmaz. Üstelik o aşkını saklamak zorunda da değildir:

Hurşidsüz oldı rûz tâ şeb
Oldı başına karanu mekteb (739)

(Gün, güneşsiz kalmış, sanki gece olmuştu. Mektep gözüne zindan kesildi.)

Her rûz figânı ile tâ şeb
Ta'zîb çekerdî ehl-i mekteb (761)

(Mekteptekiler her gün onun akşama kadar süren feryat ve figanından azap çekiyorlardı.)

Leylâ sadece eğitim hakkı gibi temel bir haktan mahrum kalmamış aynı zamanda ayıplanma korkularıyla duygularından, hislerinden ve bunların açığa vurulmasından da mahrum edilmiştir. Mecnûn, adını deliye çıkaracak kadar bu duygularını yaşayabilir ama Leylâ hep gizli kalmak durumundadır:

Sizden sorar olsa ata hâlüm
Keyfiyyet-i mihnet ü melâlüm (875)

(Babam sizden hâlimi, sıkıntı ve kederlerini soracak olursa...)

Leylâ bu aşkı içinde sessizce yaşayarak kendini eve kapatırken Mecnûn aşkını dağa taşayarak haykırır. Ailesi onu ayıplamadığı gibi ona başka seçenekler de sunarlar. Başka kızları teklif ederler:

Vardur haşemde min kabîle
Her taîfe içre min cemîle (965)

(Yönetimimiz altında bin kabîle ve her kabîle de bin güzel var.)

Bir bir kılalum kamu sana arz
Yetsün yerine bize olan farz (966)

(Hepsini sana tek tek gösterelim de üzerimize farz olan görev yerin gelsin.)

Mecnûn her ne kadar bu isimle anılıp deli olarak bilinse de ailesi ona, fikirlerine saygı duymaktadır. Onun insanca, insan onuruna uygun şekilde yaşamasın izin verirler. Delirmekte, evden kaçmakta Mecnûn'un kendi iradesiyle seçtiği şeylerdir. Leylâ'nın durumu ise farklıdır. Onun hayatı ile ilgili, eğitimi ile ilgili seçenek sunulmaz. Mecnûn, kendisine verilenleri kabul ya da reddedebilir:

Tahkîk edübem işüm hatâdur

Her ne desenüz mana revâdur (981)

(Yaptığının hata olduğunu biliyorum; bana ne deseniz lâyıktır!..)

Nussbaum'un on temel yapabilirlik maddelerinden yedincisi olan bağlanma: kişinin başkaları ile yaşayabilmesi, sevdiklerine ilgisini belli edebilmesidir. Leylâ kendisini Mecnûn için istemeye geldiklerinde bile karar veremez, konu ile ilgili fikrini bile beyan etmesine izin vermezler:

Kurbün bilürem mana şerefdür

Ammâ halefün aceb halefdür (1059)

(Biliyorum ki sana akraba olmak, bana şereftir; ama senin oğlun garip bir kişidir.)

Mecnûn deyü ta'n eder halâyık

Mecnûna menüm kızum ne lâyıık (1060)

(İnsanlar onu divane diyerek kınıyorlar... Benim kızım bir deliye lâyıktır?)

Yapabilirlik Yaklaşımı'nın on merkezi maddelerinden *duyular-hayal gücü ve düşünce gereği* insanın ifade özgürlüğü olmalıdır. İnsan duygu ve düşüncelerini ifade edebilmelidir. Leylâ bu yapabilirlikten de uzaktır. Mecnûn dağa taş aşkını haykırırken Leylâ üzüntüsünü bile belli edemez. Üzölmek için uzuvlarını keser o acılara ağlar gibi yaparak içindeki duygulara ağlar:

Ol terk kılup neşât ü râhat

Bir uzvını eyleyüp cerâhat (1233)

(O bütün neşelerini ve rahatını terk edip, bir uzvunu yaralayarak)

Eylerdi behâne ile nâle

Düşmezdi olar düşen hayâle (1234)

(Bu bahane ile ağlar, inler ve onların daldıkları hayallere dalmazdı.)

Leylâ da Mecnûn'dan âşıklık açısından farklı değildir. Derdini bir canlıya anlatamayan Leylâ, cansız nesnelere konuşup arkadaş olmaya başlar:

Mecnûndan idi cünûnı efvân

Leylî deyene der idi Mecnûn (1242)

(Divaneliği Mecnûn'dan fazla idi; kendisine "Leylâ" diyene ben "Mecnûn"um derdi.)

Şem'e gam-ı dil beyân ederdi

Sûz-ı cigerin iyân ederdi (1244)

(Muma gönlünün gamlarını açar ve yüreğinin yangınını ortaya koyardı.)

Kadınların yıllarca ev işleri dışındaki işlerde yetersiz oldukların inandırılması, hatta erkeklerin en alığının bile yapabileceğine inanılan basit işlerin kadınlar için zor gibi düşünülüp engellenmesi, kadınlarla eşit olabilme fikrine uzak duran erkeklerin oluşturduğu algılardan kaynaklanmaktadır.³⁵ Leylâ da eğitimden uzak kaldıktan sonra vaktini evde geçirmeye başlar. Ondan dikiş nakışla uğraşması istenmektedir. Bir süre sonra da istemediği biriyle evlendirilmeye çalışılır:

În'âm edüben ana besî mâl

Leylî talebine kıldı irsâl (1440)

(Onu, birçok mal bağışlayarak, Leylâ'yı istemesi için elçi gönderdi.)

Çün geldi bu râz-ı dil beyâna

Oldı ana râzı ata ane (1443)

(Gönlündeki bu sır dile geldiğinde (Leylâ'nın) annesi ve babası razı oldular.)

Kişinin hayatının epistemik öznesi olması gerektiğini savunan felsefeciler bunun dışında kaldığında onu *doğal köle* olarak tanımlamışlardır. İnsan kendi hayatını belirleyen olmalıdır.³⁶ Temel merkezi yapabilirliklerden olan kişinin kendi hayatı ile ilgili karar verebilmesi ve aklını kullanabilmesi Leylâ için çok defa ihlal edilmiştir. Leylâ annesi ve babası tarafından fikri hiç sorulmadan başkasına verildiği gibi sırf kendileri ile olan savaşı kazandı diye Nevfel adlı birine daha verilmesine karar verilir. Nişanlı iken bir başkasıyla daha evlendirilmeye çalışan bu olaylar içinde Leylâ asla özne değildir. Bir nesne gibi kişiler arasında alınıp verilir:

Ammâ reh ü resmdür mukarrer

Bir avrete aybdür iki er (1579)

("Ama örfe ve âdete göre, bir kadına iki erkek ayıptır!")

Leylî bu haşemde nâm-zeddür

Akd ile mukayyed-i ebeddür (1580)

("Leylâ bu kabile içinde nişanlanmış, söz ile ebedî olarak bağlanmıştır.")

Çün hükmün eder bu resmi pâ-mâl

Bârî anı gayre verme sen al (1581)

("Mademki senin hükmün bu âdeti çiğniyor; bari onu bir başkasına verme de, sen al")

---

35 Stuart John Mill. *Kadınların Özgürleşmesi*, s. 71.

36 Hatice Nur Erkızan, "Doğal Kölelik, Kadın ve Özne Olma", s. 31.

Leylâ için boşanmak, ayrılmak gibi bir ihtimaller geçerli değildir. Bir sözle ebedî olarak kocasına bağlanır. Onun bu evlilik için söz hakkı olmadığı gibi ayrılmak için de bir söz hakkı yoktur. Leylâ ilk kez duygularını evlilik arifesinde belli eder. Ağlayıp, inleyip bu evliliği istemediğini belli eder. Fakat yine de duygularını tam söylemekten korktuğu için onun bu hâlini yine yanlış anlarlar:

Kurtar meni atadan anadan

Bir gam yeg olur iki belâdan (1747)

(Beni anamdan babamdan kurtar! Bir sıkıntı, iki belâdan daha iyidir...)

Derd ile kılurdu nâle vü âh

Esbâb-ı tecemmülinden ikrâh (1748)

(Dert ile inleyip ah çekiyor, süslenmekten ve süs eşyalarından nefret ediyordu.)

Kılmışdı ol âftâbı muztar

Hecr-i peder ü firâkı mâder (1760)

(Baba ve anasından ayrılmanın o güneş yüzüyle zor gelmiş olabileceğini düşünüyordular.)

Yıllarca çevresindeki tüm kadınlar gibi iradesi elinden alınmış, eğitimden mahrum edilmiş ve çeşitli yargılarla büyütülmüş Leylâ da duygularını söylemekten korkar onun için bir kadının mutlaka utanma duygusuna sahip olmalıdır. Kendisi ne isterse istesin, utanma duygusu her şeyden üstün gelmektedir:

Kız her niçe olsa yâra tâlib

Elbette gerek hayâsına gâlib (1769)

(Bir kız sevgilisini ne kadar isterse istesin, yine de utanma duygusu ona üstün gelmelidir.)

Nussbaum'un *Yapabilirlik Yaklaşımı*'nın on merkezi temel yapabilirliklerinden ikinci madde *Beden Sağlığı*'dir. Nussbaum'a göre *Beden Sağlığı*, insanın sağlığının yerinde olması, iyi şartlarda yaşayıp sağlıklı ve yeterli gıda alabilmesidir. Aynı zamanda cinsel saldırılardan ve ev içi şiddet gibi her türlü saldırıdan emin olmasıdır.³⁷ Leylâ istemeden yaptığı bu evlilikte beden sağlığından yani cinsel bir saldırı yaşamaktan korkar. Bunu evlendiği adama anlatsa onu anlamayacağından ve anlayış göstermeyeceğinden emin gibidir. İbn-i Selâm'a bir yalan söyler. Bu yalanla onu kendinden uzak tutmayı başarır:

Hâlâ ki senünle düşdi bâzâr

Oldun dür-i akdûme hırîdar (1812)

(Şimdi de pazar seninle kuruldu; nikâhımın incisine sen müşteri oldun...)

Karşumda hem ol perî durupdur

Gayret kılıcına el urupdur (1813)

37 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 49.

(O peri yine karşımda durmakta ve gayret kılıcına davranmaktadır.)

Terk et ki vasl bîm-i cândur

Hem özüne hem mana ziyândur (1814)

(Vazgeç! Çünkü bu nikâhta can korkusu vardır. Hem kendine hem de bana yazık edersin!)

Leylâ kendisini kurtarmak için Arap kabilelerinden bir bey olan kocası İbn-i Selâm'ı bile kolaylıkla kandırabilmiştir. Görüleceği üzere akıllı ve zeki bir kadındır. Leylâ'nın aklını kullanmasına neredeyse hiç izin verilmemiştir. Leylâ kendi iradesiyle gelişmeyen olaylar karşısında bile utanmaktadır. Bu istemeyerek yaptığı evlilik için bile vicdan azabı çekmektedir:

Her ta'ne ki eylesen revâdur

Senden hacilem yüzüm karadur (1962)

(Beni nasıl ayıplarsan ayıpla, hakkın var... Senden utanıyorum, yüzüm kara!)

Besdür mana çekdüğüm hacâlet

Şermendeligümdeki melâlet (1963)

(Çektiğim rezillik ve utanmanın bana verdiği üzüntü yeter!)

İnsanca yaşama onurundan, eşitlikten uzak kalan Leylâ yaşadıklarının farkındadır. İradesinin elinden alındığını, kendisinin bir mal gibi alıp satıldığını kendi eliyle yazdığı mektupta Mecnûn'a beyan eder:

Men gevherem özgeler hırîdâr

Mende degül ihtiyâr-ı bâzâr (1965)

(Ben inciyim; müşteri olan başkaları... Alım satım iradesi bende değil.)

Devrân ki meni mezâda saldı

Bilmem kim idi satan kim aldı (1966)

(Devran beni mezata koyduğunda; satan kimdi, alan kimdi bilmiyorum.)

Olsaydı menüm bir ihtiyârüm

Olmaz idi senden özge yârüm (1967)

(İradem benim elimde olsaydı, senden başka bir yârim olmazdı.)

Daha önce de bahsi geçtiğinde de belirtmiştik. Leylâ, insanî yapabilirliklerden biri olan Duygu yapabilirliğini yerine hayatı boyunca getirememiştir. İlk zamanlarda ağlamak istediğinde vücuduna zararlar veren Leylâ daha sonraları da buna benzer şekillerde duygularını dışa vurur:

Gâhî heves eylesem figâna

Evvel ana isterem behâne (1975)

(Ara sıra feryat figan etmeye heves etsem, önce bunun için bir bahane arıyorum.)

Leylâ bütün bu sıkıntıların arasında insanların kendisini ayıplaması ile de uğraşmaktadır. Mecnûn'un babası Leylâ'yı beğenmez, onun Nevfel ile İbn-i Selâm arasında gidip geldiğini ima eder. Halbuki aynı toplumun bir bireyi olarak kendisi bu konularda Leylâ'nın söz sahibi olmadığını bilmektedir. Yine de bir kadını suçlamak daha kolay gelmiştir:

Sen saydı olan huçeste şebbâz

Her lahza kılır bir elde pervâz (2082)

(Seni avlayan talihli şahin, her an bir başka elde kanat çırpıyor.)

Geh Nevfeldür mutî'-i fermân

Geh İbni Selâma mûnis-i cân (2083)

(Kâh Nevfel'in fermanına baş eğiyor; kâh İbni Selâm'ın can dostu oluyor.)

Mecnûn çevrelerince çılgın âşık olarak nam salarken Leylâ aşkını unutan bir kadın olarak bilinir. Kendini Mecnûn' a bile ispat etmek zorundadır:

Li'llahi'l-hamd yâr imişsen

Men istedüğümce var imişsen (2393)

(Allah'a şükrolsun ki sen dostummuşsun ve tam istediğim gibi biri imişsin.)

Ahdünde vefâ bulındı âhir

Şehdünde şifâ bulındı âhir (2394)

(Nihayet, sözünde durduğun anlaşıldı; balında şifa bulundu.)

Âşık der imiş mana halâyık

Görmen muna hem özümü lâyıık (2404)

(Bütün âlem bana âşık diyormuş; ben ise buna da kendimi lâyıık görmüyorum.)

Nussbaum'un on *Merkezi Yapabilirlik* 'lerinin dokuzuncu maddesi *Oyun*'dur. Oyun, insanın gülüp eğlenebilme hakkının olmasıdır. Leylâ kocası İbn-i Selâm öldükten sonra aslında sevinmiştir. Ondandır kurtulmuştur ve artık cinsel bir saldırı ihtimali ortadan kalkmıştır. İstemediği bir adamla yaşamak zorunda değildir. Fakat kocası ölmüş bir kadın olarak kendisinden istenen günlerce yas tutmasıdır:

Dehr İbni Selâmı kıldı pâ-mâl

Leylî öz evine döndü hoş-hâl (2465)

(Felek İbni Selâm'ı mahvedince, Leylâ sevinçli bir halde evine döndü...)

Leylâ yine duygularını saklar, iki yıl kocası için yas tutup ağlaması beklenmektedir. O da bu geleneği Mecnûn için ağlayarak yerine getirir:

Leylîni getürmege figâna

Ol vâkı'a oldı bir behâne (2446)

(Bu olay Leylâ'yı feryat ve figana getirmek için bir bahane oldu;)

Kim İbn-i Selâma rahmet-i Hak
Aşkum revişine verdi revnak (2459)

(İbni Selâm'a Allah rahmet etsin; aşkımın gidişine hız verdi.)

Yapabilirlik Yaklaşımı'nın *bağlanma* ve *pratik akıl* maddelerine göre kişi kendine göre en iyi olanı seçebilme ve başkaları ile yaşayabilme hakkını sahip olmalıdır.³⁸ Leylâ kocası öldükten sonra kendisine kalması gereken evde kendi halinde yaşamak istese de böyle bir hakkı yoktur. Mal sahibi olmak ve bunu istediğince kullanmak özgürlüğünden de uzaktır. Nussbaum, *Çevresine Yönelik Denetim* maddesinde kişinin mal edinebilme ve herkesle eşit mülkiyet hakkına sahip olması gerektiğini savunur.³⁹ Leylâ kocasından bir mal kaldıysa bile bunu anlayamıyoruz, bunu kullanma özgürlüğüne sahip değildir. Yine çaresiz baba evine döner:

Bir niçe gün anda ağlayup zâr
Hem ata evine döndü nâ – çâr (2456)

(Bir nice gün orada ağlayıp sızlayarak, ardından çaresiz baba evine döndü.)

Çün ata evine döndü Leylî
Efgâna olup hemîşe meyli (2482)

(Leylâ babasının evine dönünce, daima feryat ve figana meyletti.)

Leylâ, hayatının neredeyse bütün imkanları elinden alınmış bir kadın olarak buna öyle inandırılmıştır ki böyle bir ortama doğduğu için her şey ona normal gelmektedir. Yıllarca istemediği bir adamla evli olan Leylâ tam artık özgür kaldığın da bile Mecnûn'a yaklaşamaz. Mecnûn'u görmek, ona gitmek, onun için bir namussuzluktur:

Nâmûsdan eylesem cüdâlıg
Mecnûn ile kılsam âşinâlıg (2521)

(Namustan ayrılarak Mecnûn ile dostluk kursam,)

Korhum bu ki ismet ola pâ-mâl
Fermâna muvâfik olmaya hâl (2522)

(Korkarım ki iffetim ayaklar altına düşer de hâlim emrine uygun olmaz.)

Leylâ, kendisine biçilen hayatı yaşamaktan mutlu değildir. İradesinin elinde olmadığını farkındadır. İnsana yakışır, eşit bir hayat sürememektedir. Fakat bu hayatı değiştirmek için de hiçbir şey yapmaz. Kendisindeki bu hâli hayvanlara benzetmektedir:

Nâlân gam-ı aşk-ı yârdansen
Sen dahi bizüm katârdansen (2555)

(Sevgili aşkının gamı ile inliyorsun... Sen de bizim kafiledensin.)

---

38 Martha Craven Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 50.

39 *Age.*, s. 51.

Men kimi yoh elde ihtiyârun

Bir öze elindedür mehârûn (2556)

(Ben gibi senin de iraden elde değil; yuların bir başkasının elindedir.)

Leylâ yıllar sonra bir kez Mecnûn'u görmek istediğinde bile kendi gayreti ile bunu başaramaz. Onu görmek ister fakat buna cesaret edemez. Ancak kaybolduğunda şans eseri Mecnûn'u görür:

Bî-hûşlığında düşdi ol nûr

Hem-râhı olan gürûhdan dûr (2561)

(O nur (gibi güzel Leylâ) kendinden geçişi esnasında yol arkadaşlarından ayrı düştü.)

Ol nev' idi zulmet-i şeb-i târ

Kim olmadı sârbân haberdâr (2562)

(Gecenin karanlığı o derece koyu idi ki, kervan başı (Leylâ'nın kayboluşundan) haberdar olmadı.)

Leylâ'nın kendi iradesiyle yapmak istediği tek şey canı pahasına da olsa Mecnûn ile birlikte olmayı istemek ve teklif etmek olur. Bu da Yapabilirlik Yaklaşımı'nın ilk maddesi olan *Yaşam* yani insanın ömrünün sonuna kadar yaşayabilmesi maddesinin tehlikeye girmesi demektir. Kendi iradesini ortaya koymasının sonucu bu kadar büyüktür:

Ey dil ki ederdün âh ü nâle

Dâim nigerân olup visâle (2631)

(Ey gönlüm! Her an kavuşmayı gözleyerek ah ve feryat ediyordun...)

Yetdün ana gel çih imdi tenden

Get yâra kes ihtilâti menden (2636)

(Ona kavuştun; gel çık şimdi tenden! Sevgiliye git, benden bağımlı kes!)

Dil nezr-i visâl-i kâmetündür

V'er cânım ise emânetün al (2671)

(Gönlüm, sana kavuşma (yoluna) adanmış (bir kurban); canım ise emanetindir...)

Leylâ, Mecnûn'un kendisinden geçtiğini anlayınca bu aşktan vazgeçer. Mecnûn ile görülmekten korktuğu için devesini sürerek oradan kaçmıştır:

Ol hâlete vâkıf olmadan gayr

Depretti cemâzse-i sebük-seyr (2781)

(Leylâ, Mecnûn'la buluşup konuştuğunu bu yabancı öğrenmesin diye, altındaki hızlı koşan deveyi mahmuzladı.)

Yıllarca neredeyse bütün *Yapabilirlik*'lerden mahrum edilen Leylâ, ömrünün sona erdiğini anladığı sıralarda annesine bütün duygularını söyler. Yıllarca susmaya zorlanan ve elinden her

imkânı alınan Leylâ, çağının erkekleri ile kıyaslandığında hiç eşit ve insan onuruna uygun bir hayat yaşamamıştır:

Gam gizlemek ile câna yetdüm

Tâ mümkün idi tahammül etdüm (2868)

(Gamlarımı gizleyerek canımdan bezdim. Buna dayanabileceğim kadar dayandım.)

Hâlâ ki mukarrer oldu getmek

Farz oldu bu sırrı zâhir etmek (2869)

(Şimdi de artık yolculuk günü geldi ve bu sırrı açıklamak farz oldu.)

Bu dünyada insanlar yüzünden mutluluğa kavuşamadığının farkında olan Leylâ artık yapmak istediklerini yapamayacağını farkındadır. Ölüm onun için bir kurtuluştur:

Gel kâm-ı dil ile olalum yâr

Bir yerde ki yohdur anda agyâr (2895)

(Gel, yabancıların bulunmadığı bir yerde gönlümüzce dost olalım!)

Hoş menzil-i emne bulmuşem râh

Bî-ta'ne-i dûst ü cevri bed-hâh (2897)

(Dostların ayıplamasından ve kötü niyetli düşmanların sataşmalarından uzak, hoş bir menzile yol bulmuşum;)

Sonuç

Martha C. Nussbaum'un ortaya koyduğu *Yapabilirlikler Yaklaşımı* insanın sadece insan olduğu için insan onuruna uygun ve eşit bir hayat yaşamasını temel alır. Günümüzde ortaya çıkmış bir yaklaşım olmakla birlikte tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Kitabında da Nussbaum, bu çalışmasının sadece günümüzde değil tarih boyunca geçerli olduğunu belirtmiştir. Biz de tarihi belli olmayan çok eski bir Arap aşk hikayesi ve Türk edebiyatının en sevilen mesnevisi olan *Leylâ ve Mecnûn*'da Leylâ'yı temel alarak onun yapabildiklerini ve yapamadıklarını ve bir erkek karakter olan Mecnûn ile kıyaslandığında ne kadar eşit bir hayat yaşadığını ortaya koymaya çalıştık.

Görülmüştür ki Leylâ; neredeyse tüm yapabilirliklerden uzak, eğitim gibi çok temel bir imkândan mahrum edilmiş ve hatta bir mal gibi görülen kendisine hiç fikri sorulmadan alınan satılan bir insandır. Leylâ, kendi tarihinin ve kendi coğrafyasının kadınlarını temsil eder. Leylâ'nın çevresindeki diğer tüm kadınlar gibi hakları elinden alınmıştır. Kendisinden ev işleri, çocuk sahibi olmak ve dikiş – nakış gibi sadece kadınların yapabileceğine inanılan ve basit görülen işler dışında bir şey beklenmemektedir. Nussbaum, kadınların sadece kendi hayatlarına değil çevrelerine de müdahale edebilmeleri gerektiğine inanır. Kısıtlanmış ve hayatına dair bir iradesi bulunmayan Leylâ da çevre ve sosyal hayata dair konulardan uzaktır. Hatta bunları düşünmeye

fırsatı bile yoktur. Kendisine dair hiçbir hobisi olmayan, yeteneği varsa bunu keşfetmesine bile fırsat verilmeyen bir kadındır. Üstelik ailesinin ekonomik koşulları ya da evlendiğinde kocasının ekonomik koşulları kötü değildir. Nussbaum'un belirttiği gibi sadece ekonomik olarak güçlü olmak bütün yapabilirliklere sahip olmak demek değildir. Leylâ bunun en önemli göstergesidir. Leylâ her zaman başında babası ya da kocası olması gerektiği düşünülen bir kadın olduğu için ekonomik bir özgürlüğünün olmadığı da ortadadır.

Sonuç olarak, yüzyıllardır devam eden kadınların imkanlarını elinden alınması ve eşit bir hayattan uzak tutulması edebî eserlerimizde de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Nussbaum'un belirttiği gibi dünyanın neresinde olursa olsun, hangi zamanda yaşarsa yaşasın insanların ortak sorunlara sahip olduğu gerçeğini bize bir kere daha hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çetinkaya, Ülkü, “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol III/4, (Summer, 2008), s. 279-334.
- Dağ, Umut, *Martha Nussbaum’un Adalet Anlayışı: Yapabilirlik Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2021.
- Doğan, Muhammet Nur, *Fuzulî, Leylâ ve Mecnun*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Durğun, Serpil, *Rawls ve Okin Üzerinden Aile Kurumunu Yeniden Düşünmek*, Çizgi Yayınevi, Konya 2019.
- Durmuş, İsmail, “Leylâ vü Mecnûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara (2003), s. 159-160.
- Erkızan, Hatice Nur, “Doğal Kölelik, Kadın ve Özne Olma”, *Aristoteles Yazıları*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2012, s. 23-33.
- _____, “Nussbaum’da Cinsiyet ve Sosyal Adalet Üzerine”, *Aristoteles’ten Nussbaum’a İnsan*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2012, s. 129-135.
- Güven, Ebru, *Martha C. Nussbaum’un Olanaklar Yaklaşımı ve Cinsiyet Üzerine*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018.
- Kaynak, A. Furkan, “Martha C. Nussbaum’un Duygu Teorisinden Hareketle Yargılamada Empati ve Sempati Kavramlarının Rolü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, (2021), s. 165-181.
- Mill, Stuart John, *Kadınların Özgürleşmesi*, çev. Damla B. Aksel, Pinhan Yayınları, 2019.
- Nussbaum, Craven *Martha, Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, 2018.
- Nussbaum, Craven Martha, Sen, Amartya, *The Quality of Life*, Clarendon Press, 1993.
- Öngen Köse, Çağıl, *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politikaya Yansımaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.
- Pala, İskender, “Leylâ ve Mecnûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara (2003), s. 162-164.
- Sen, Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Yıldırım alp, Sinem, Özdemir, Akın, “Yapabilirlikten Yoksunluk Bağlamında Türkiye’de Kadın Yoksulluğu”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, II, (2013), s. 50-88.

AN EVALUATION OF LEYLÂ IN *LEYLÂ VE MECNÛN* IN LIGHT OF NUSSBAUM'S *CAPABILITIES APPROACH*

Kadriye HAYIR*

Martha C. Nussbaum stands as a prominent philosopher of the 21st century, recognized for her extensive contributions not only to philosophy but also to a wide range disciplines, including psychology, anthropology, political science, and law. Nussbaum has significantly advanced the field of economics by expanding upon Amartya Sen's development theory. She has conducted empirical research and introduced the Capabilities Approach, a philosophical framework that emphasizes a person's right to lead a life in accordance with human dignity.

Central to Nussbaum's approach is her steadfast opposition to inequalities and injustices, a perspective that was reinforced during her research in India, where she observed significant gender disparities disadvantaging women in comparison to men. These disparities were found to hinder women's access to ten fundamental capabilities. Nussbaum's approach draws inspiration from the philosophical underpinnings of Aristotle's human philosophy and is influenced by the ideas of notable philosophers such as Aristotle himself, Amartya Sen and John Stuart Mill.

To grasp Nussbaum's Capabilities Approach correctly, it is essential to have a solid understanding of her fundamental philosophy regarding humanity. Nussbaum's perspective emphasizes that 'human' is not a predicate of anything; rather, it constitutes the essence of existence itself and, therefore, deserves respect and the opportunity for a good life. From this viewpoint, throughout history, women have often been portrayed as inferior and relegated to the background compared to men. According to Nussbaum, all human beings are inherently equal. To live in a manner consistent with human dignity, individuals should possess the ten central capabilities she has identified. Each of these capabilities is intrinsically valuable, with none being superior to the others. People have the right to demand these capabilities when they are lacking, and it is the responsibility of the state to protect these rights; Life, Bodily Health, Bodily Integrity, Senses-Imagination and Thought, Emotions, Practical Reason, Affiliation, Relationship with Other Species, Play, and Control Over One's Environment. Nussbaum asserts that these capabilities, each possessing equal importance, are universal in nature. She argues against cultural relativism and maintains that objective and universal norms should be used to oppose any inequalities and injustices that may exist in various cultures.

---

* Dr., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature, kadriye.alkan@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3526-0625

Throughout history, one of the most unjustified and groundless claims has been the false belief that women lack intelligence. Women have been unfairly depicted as thoughtless and overly emotional when compared to men, unjustly marginalized and portrayed as irrational. The pursuit of knowledge empowers individuals, and women's capacity for knowledge, critical thinking, and determination has at times unnerved certain segments of society. Consequently, there have been concerted efforts to exclude women from public spaces and deny them access to education.

Leylâ, the protagonist in this timeless tale that has been cherished for centuries, holds a special place because she serves as a symbol for the women in her society. Leylâ is a woman whose will has been taken away from her and cannot intervene in her own life. Among Martha C. Nussbaum's ten central capabilities, Leylâ can only fully realize one: Life. Leylâ is subjected to the initial punishment for the love she shares with Mecnun. Her education is abruptly terminated at a young age simply because she is in love and loved in return. She is denied the opportunity to go to school ever again. In many aspects of her life, Leylâ is unable to exercise 'Practical Reason', the sixth capability in the Capabilities Approach, which involves the ability to understand and make choices that are in one's best interest. For years, women have been falsely convinced that their competence is limited to domestic chores. Leylâ's mother, acting out of societal expectations and fear of her father, directs Leylâ to stay at home and engage in sewing and embroidery. Leylâ is never asked for her input, and her family makes all major decisions on her behalf. She is married off to a man she does not desire, and she lacks the means to divorce him. Leylâ's "Bodily Integrity," the third capability in the Capabilities Approach, is constantly at risk as she lives in fear of potential sexual assault. According to Nussbaum's philosophy, individuals should have the ability to acquire property and possess equal ownership rights. Even though Leylâ inherits her deceased husband's substantial wealth, she is not free to utilize it. Throughout her life, Leylâ never experiences fairness or equality compared to the men of her time. In fact, shortly before her death, she confides in her mother about all the unspoken hardships she endured. She views death as a form of liberation from her struggles.

In conclusion, the Capabilities Approach articulated by Martha C. Nussbaum is a modern framework with its roots tracing back to Aristotle's philosophy on humanity. We have explored this approach in the context of a literary work, specifically Leylâ and Mecnun, one of the most beloved narratives in Turkish literature, focusing on the character of Leylâ. It becomes evident that Leylâ is deprived of nearly all capabilities when compared to Mecnun, effectively representing the women of her society. Leylâ, treated as a commodity, is denied even basic opportunities such as education, social engagement, public rights, and recreation. Instead, she is confined to roles traditionally deemed suitable only for women, such as housework, child-rearing, or sewing and embroidery. Despite her family's affluence and her husband's wealth, she is not afforded the opportunity to utilize these resources and cultivate her own capabilities. Her father's wealth, as highlighted by Amartya Sen, does not equate to having all the necessary capabilities. Women are often expected to rely on men for support.

All of these instances underscore the fact that the deprivation of opportunities and the experience of inequality by women, which have persisted for centuries, are not limited to reality but also manifest in literary works. It is a poignant reminder that some common challenges faced by humanity remain unchanged even as centuries pass.